

**FEDAYÎ MEHMED DEDE, MANTIK-I ESRÂR ADLI MANZUM MANTIKU'T-TAYR
TERCÜMESİ VE OTOGRAF NÜSHASI**

Güler DOĞAN AVERBEK*

Geliş Tarihi: Ağustos, 2017

Kabul Tarihi: Eylül, 2017

Öz

Asıl adı Mehmed olan Fedayî Dede, aslen Antepli'dir, Mevlevî'dir, uzun yıllar Trablusşam Mevlevihanesi'nde bulunmuş ve talebelere hocalık etmiştir. Doğum tarihi meçhuldür, 15 Receb 1065 / 21 Mayıs 1655'te vefat etmiştir. Kaynakların bildirdiğine göre dört eser kaleme almıştır. Bunlar arasında en meşhuru talebelerine Türkçe öğretebilmek amacıyla kaleme aldığı Arapça - Türkçe manzum lûgat olan *Tuhfe-i Fedayî*'dir. Kaynaklarda Fedayî'nin divânı olduğu bildiriliyorsa da henüz ortaya çıkarılmamıştır. Sadece bir yerde zikredilen Attar'dan tercüme ettiği *'İşk-nâme* adlı *Mihr ü Müşteri* tercümesi de henüz ele geçmemiştir. Mevlânâ Celaleddin'in kendisinden feyz aldığı söylemiş olması hasebiyle Mevleviler nazarında istisnai bir mevki olan Feridüddin-i Attar'ın *Mantıku't-tayr* adlı vahdet-i vücudu konu edinen alegorik mesnevisini manzum olarak *Mantık-ı Esrâr* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Bugün dokuz nüshası tespit edilen bu eser ayrıca eski harflerle tab'edilmiştir. Tespit edilen dokuz yazmadan Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan otoğraf nüsha, mühtedi Alman şarkiyatçı Osman Reşer tarafından İstanbul'dan temin edilip Almanya'ya götürülmüştür. Bazı teknik hatalar barındırmasına ve eserin aslında yer alan 30 bölümün tercüme edilmemiş olmasına rağmen *Mantıku't-Tayr*'in vezniyle yazılan bu tercümenin dili ve üslûbu oldukça latiftir, daha evvel yapılan değerlendirmelerin aksine bu tercümede şair sehl-i mümteni üslûbuna sahiptir.

Anahtar Sözcükler: Fedayî, *Mantıku't-Tayr*, *Mantık-ı Esrâr*, *mesnevi*, *tasavvuf*, *tercüme*, *Mevlevilik*.

**FEDAYÎ MEHMED DEDE, HIS VERSIFIED TRANSLATION OF
MANTIQ AL-TAYR: MANTIQ-I ASRAR AND ITS AUTOGRAPH
COPY**

Abstract

Mawlawi Fedayî Dede, whose real name is Mehmed, was originally from Antep and spent many years in the Mawlawi Takiya of Tripoli. He taught verse and prose to students. His date of birth is unknown. He passed away on 15 Rajab 1065 / 16 May 1655. According to the sources, he has four literary works. The most famous of these is *Tuhfe-i Fedayî*, an Arabic-Turkish dictionary in verse, which he wrote in order to teach Turkish to the students of the area. His *divan* is mentioned in the sources, but it has not yet been revealed. And his another work in verse titled *'İşk-nâme* which is mentioned in one place, is Turkish translation of *Mihr wa Mushtari*, mathnawi of Attar, has not been found yet. Because Mawlana Djalaladdin said he was influenced by Farid al-din Attar, Attar has a special place among the Mawlawis and thus

* Dr.; Millî Eğitim Bakanlığı, gulerd@gmail.com.

Fedayi translated *Mantiq al-Tayr*, the allegoric mathnawi of Attar, into Turkish with the title *Mantık-ı Esrâr*. In *Mantiq al-Tayr* the philosophy of *wahdat-i wudjud* is explained. This translation, which has nine manuscript copies today, was also printed in Ottoman Turkish. Among these nine copies, the manuscript in the Universitätsbibliothek Leipzig was obtained from Istanbul by Oskar Recher, famous German orientalist and taken to Germany. This copy is an autograph copy. The language and style of this translation is quite good, although it contains some technical errors regarding rhyme and meter. Translator did not translate the 30 sections of the original text. Contrary to earlier evaluations, the poet has *sahl-i mumtani* style in the translation.

Keywords: Fedayî, *Mantiq al-Tayr*, *Mantiq-i Asrar*, mathnawi, mysticism, translation, Mawlawiya.

Fedayî'nin hayatı

XVII. asır şairlerinden Fedâyî, Mevlevi-meşrebirdir, aslen Antepli'dir ve uzun yıllar Trablusşam Mevlevihanesi'nde bulunmuştur. Bu çalışmaya konu olan *Mantık-ı Esrâr* adlı manzum *Mantiku't-tayr* tercümesi için Tacettin Şimşek tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmışsa da mevcut bilgiler ışığında şairin hayatı hakkında fazla bilgi edinilemediği ifade edilmiştir.¹ Tezkirelerde Fedâyî mahlasını kullanan birden fazla şair zikredildiğinden ve *Mantık-ı Esrâr*'dan bahseden bir kaynağa rastlanmadığından bu durum tabîi kabul edilebilir. Ancak şair, *Mantık-ı Esrâr* adlı eserinin “Na't” bölümünde Hz. Peygamber ile aynı isme sahip olduğunu ifade etmekte ve Hz. Peygamber'e hitaben hem-nam olmaları sebebiyle kendisine şfaat edilmesini ümit ettiğini şu beyitlerle dile getirmektedir:²

Gerçi vardur bende yüz bin hâmluk

Lîk vardur arada hem-nâmluk

Umaram kim olıcak rûz-ı cezâ

İdesin hem-nâmluk hakkın edâ

Fedayî'nin Hz. Peygamber'le adaş olduklarını belirtmesi üzerine akla gelen ilk isim şüphesiz Mehmed'dir. Ancak şairin, Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Ahmed ismini veya Türkler arasında yaygın olarak kullanılan Mahmud veya Mustafa ismini de kastediyor olabilir. Nitekim Fedayî'yi hayatta iken gören İbn Mehâsin lakabıyla meşhur Yahya

¹ Tacettin Şimşek, “Fedayi Dede, Mantık-ı Esrâr: Tenkidli Metin-İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 5-6. Sair çalışmalarda da Fedayî'nin hayatına dair malûmat yoksunluğu dile getirilmiştir (bkz. Numan Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, c. 1, Erzurum: Aktif Yayın Dağıtım, 1999, s. 295; Zehra Toska, Nedret Burçoğlu Kuran, “Ferideddin-i Attar'ın *Mantiku't-Tayr*'ının 14, 16, 17. ve 20. Yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları”, *Journal of Turkish Studies*, In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı, I, c. 20, (1996), s. 260). Bu kaynaklardan ikincisinde “tezkirelerde ve sair kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayı, onun edebî çevreden uzak, edebî çevrece tanınmayan bir şair olduğunu düşündürüyor” denmektedir (s. 262), ancak henüz bütün eserleri ortaya çıkarılamamış olsa da Trablusşam'da sevilen bir zat olduğu anlaşılan ve gerek *Mantık-ı Esrâr* adlı tercümesinin gerekse *Tuhfe-i Fedayî* adlı lûgatının nüshalarının çokluğu Fedayî'nin yaşadığı mntıkada bilinen bir edib olduğunu düşündürmektedir.

² *Mantık-ı Esrâr*, 394-395. beyitler (Bu çalışmada *Mantık-ı Esrâr*'ın Universitätsbibliothek Leipzig'de, Cod.Turc.84 numara ile muhafaza edilen nüshası esas alınmıştır).

b. Ebî es-Saffâ b. Ahmed, 1048/1639'da gerçekleştirdiği Trablusşam seyahatini anlattığı *el-Menâzil el-Mehâsiniyye fi'r-Rihlet et-Trablusiyye* adlı eserinde Trablusşam Mevlevihanesi'ne³ de değinmiş, Mevlevihane ziyaretinde tanıştığı Fedayî Dede'den bahsetmiştir. İbn Mehâsin, dengeli bir yapıya sahip, sanat ehli, fazilet sahibi bir Mevlevî dervişi olarak tavsif ettiği Fedayî Dede'nin Antepli olduğunu da söylemekte ve onu Molla Mustafa olarak tanıtmaktadır.⁴ Ancak Fedayî Dede, isim mevzuunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde vuzuha kavuşturmakta, *Tuhfe-i Fedayî* adlı eserinde adını Mehmed olarak ifade etmektedir,⁵ bu durumda İbn Mehâsin hataen Mustafa yazmış olmalıdır:

Gerçi nâmun Mehemed idi benüm

Mahlasumdur Fedâyî şî'r fennüm

Ayrıca *Mantık-ı Esrâr*'ın taşbaskısı matbu nüshasının birinci ketebe kaydında nüshanın, Trablusşam Tekkesi'ndeki Mehmed Dede'ye ait nüshadan istinsah edildiği mukayyedir⁶ ki bu Mehmed Dede'den kasıt Fedayî Mehmed Dede olmalıdır.

Kâf-zâde Fâ'izi'nin *Zübdetü'l-Eş'âr* adlı eserinde,⁷ *Mecelletü'n-Nisâb*'da,⁸ *Sicill-i Osmânî*'de⁹ ve bu kaynakların hepsini referans olarak gösteren *Tuhfe-i Nâilî*'de¹⁰ Antepli Fedâyî olarak zikredilen şahıs, şüphesiz bu çalışmaya konu olan Fedayî Mehmed Dede'dir.

Fedayî'nin Trablusşam Mevlevihanesi postnişini olduğu söyleniyorsa¹¹ da başka bir yerde bu bilgiye rastlanmamıştır. Şair ders kitabı olarak kaleme aldığı ve hayatına dair kıymetli bilgiler verdiği *Tuhfe*'sinde memleketinden ayrıldığını şu beyitle ifade etmektedir:¹²

³ İbn Mehâsin, 1028/1619'da inşa edildiğini söylediği Trablusşam Mevlevihanesi'ni ziyaret ettiği esnada mevlevihanenin şeyhi, Mehmed er-Rumî adlı "yaşlı ve vakur bir zât"tır, İbn Mehâsin Fedayî Dede gibi onunla da sohbet etme imkânı bulmuş, hatta şeyhin *Mesnevi* derslerine iştirak etmiştir. Ulaşılabilen kaynaklara göre Fedayî Dede hayatta iken mevzubahis mevlevihaneye yapılan en erken ziyaret olarak kaydedilen bu seyahatteki izlenimlere ve malûmata göre Osmanlı idaresi tarafından Trablusşam'a gönderilen Samsamcı(?) Ali, bölgede çok beğendiği bir yapıyı mevlevihaneye dönüştürmek istemiş ve neticede başka bir yere Trablusşam Mevlevihanesi'nin inşa edilmesini temin ederek bir de vakıf tesis etmiştir. İbn Mehâsin mevlevihanenin yemyeşil iki tepe arasında, vadideki ırmağa nazır, etrafı ağaçlarla ve çiçek kaplı ova ile çevrili, insanın içini açan taş bir yapı olduğunu ve eşraf tarafından ziyaret edilen bir mekân olduğunu bildiriyor. Trablusşam Mevlevihanesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Mehâsin, *el-Menâzil el-Mehâsiniyye fi'r-Rihlet et-Trablusiyye*, ed. Muhammad Adnan Al-Bakhit, Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, 1981; Sezai Küçük, *Mevleviliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Simurg, 2003, s. 319-321; Frederick de Jong, "The Takîya of the Mawlawiyya in Tripolis", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XIV, 1994: 94-100; Erika Glassen, "Trablusşam Mevlevihanesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 2: II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihâneler Kongresi, 14-15 Aralık 1993, (Tebliğler), 1996: 27-29.

⁴ İbn Mehasin, age, s. 74.

⁵ Fedayî, *Tuhfe-i Fedayî*, yazma eser, Milli Kütüphane, Yz. 6251/1, 11. beyit.

⁶ Fedayî, *Mantık-ı Esrâr*, İstanbul: Necib Efendi Taşbaskı Tezgaâhı, 1274, s. 226.

⁷ Bekir Kayabaşı, "Kaf-zâde Fâ'izi'nin Zübdetü'l-Eş'ârı", Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 438.

⁸ Süleyman Sadeddin, Müstakim-zâde, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Neseb ve'l-Küna ve'l-Elkab*, tıpkıbasım, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000, vr. 337a.

⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, yay. haz. Ali Aktan, Abdulkadir Yuvalı, Metin Hülagü, c. 3, İstanbul: Sebil Yayinevi, 1996, s. 13.

¹⁰ Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâ'ili*, c. 2, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001, s. 759.

¹¹ Halil İbrahim Yakar, *Antepli Divan Şairleri*, Gaziantep: Yaşar Cevizli Mağazaları, 2013, s. 57.

*Vatan-ı asldan olup ayru
Işk-ı Mevlâ ile olan sayru*

Tuhfe-i Fedayî adlı Arapça-Türkçe lûgati yazmış olması ve *Mantuku't-Tayr*'ı Farsçadan Türkçeye tercüme etmiş olması sebebiyle Arapçaya ve Farsçaya vâkif olduğunu söyleyebileceğimiz Fedayî'nin Trablusşam'da hocalık görevi ifa ettiğini, çocuklara nazım ve nesir öğrettiğini de aynı eserden anlıyoruz:¹³

*Bir niçe tıfla oluban üstâd
Okudup nazm u nesr idüp irşâd*

Kaynakların ittifakla belirttiğine göre Antepli'dir, nitekim Fedâyî de *Tuhfe*'de Antep'te dünyaya geldiğini şu şekilde ifade eder:¹⁴

*Lîk olmuşdı mevlidüm Ayn-tâb
Olmış idüm o şehride bî-tâb*

Yukarıdaki beyitten anlaşıldığına göre Antep'te hoşnut olmayan Fedayî, daha sonra pek çok yeri gezerek nihayet Trablus'a gittiğini *Tuhfe*'de şöyle dile getirir:¹⁵

*Niçe şehir ü diyârı seyr iderek
Trablus'a ugradum gezerek
O şehride ikâmet itmiş idüm
Bir zamânistirâhat itmiş idüm*

Doğum tarihi şu ana kadar tespit edilememiş olan Fedayî'nin ölüm tarihi, son yıllarda yapılan pek çok araştırmada 1045 / 1635-36 olarak zikredilmektedir. Ancak çalışmaya konu olan *Mantuk-ı Esrâr*'ın ulaşılmış olduğumuz otograf nüshasında Fedayî, nüshanın yazımını bitirdiği tarih olarak 9 Şevval 1047 / 24 Şubat 1638'i vermektedir. Yani bu tarihten önce vefat etmiş olması mevzubahis değildir. Söz konusu hatanın Agâh Sırrı Levend'in eserinde vuku bulan bir tertip hatasından kaynaklandığını düşünmek doğru olabilir. Zira Levend, *Mantuk-ı Esrâr*'dan bahsederken şairin ölüm tarihi olarak eserin itmam tarihi olan 1045 / 1635-1636'yı vermiş, Levend'den istifade eden pek çok çalışmada da aynı bilgi tekrarlanmıştır.¹⁶ Şairin

¹² Fedayî, *Tuhfe*, 10. beyit.

¹³ Fedayî, *Tuhfe*, 15. beyit.

¹⁴ Fedayî, *Tuhfe*, 12. beyit.

¹⁵ Fedayî, *Tuhfe*, 13-14. beyit.

¹⁶ Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, s. 138. Söz konusu tarihler için bkz. Şimşek, age, s. 6; Külekçi, age, c. 1, s. 295; Vesile Sak Albayrak, "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Bu Geleneğe Mantuku't-Tayr Tercümeleleri" *Turkish Studies*, c. 7, s. 4, (2012), s. 655, 662; Ferideddin-i Attar, *Mantuk al-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1990; M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddin" *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c. 4, s. 97.

kayıtlara geçen vefat tarihi 15 Receb 1065 / 21 Mayıs 1655'tir ve Trablusşam'da vefat etmiştir.¹⁷

Eserleri

İbn Mehâsin'e göre Fedayî'nin Türkçe divânı, Attar'ın *Mantiku't-Tayr* adlı mesnevisinin *Mantık-ı Esrâr* adıyla yapılmış tercümesi, yine Attar'ın *Mihr ü Müşteri* adlı mesnevisinin¹⁸ *Işk-nâme* adıyla yapılmış tercümesi ve Arapça-Türkçe lûgati vardır. İbn Mehâsin'in adını vermediği lûgat, *Tuhfe-i Fedayî* olmalıdır. İbn Mehâsin, yazılış amacı ve muhtevasından bahsettiği bu eserden bir nüsha da kendisinin istinsah ettirdiğini ve yanına aldığı söylemektedir.¹⁹ Bu eserlerden *Mantık-ı Esrâr*'ın ve *Tuhfe-i Fedayî*'nin muhtelif kütüphanelerde nüshaları mevcuttur.

Tuhfe-i Fedayî

Tuhfe-i Fedayî, Fedayî'nin zikredilen dört eserinden en bilinenidir ve pek çok yazma nüshası mevcuttur.²⁰ 39 beyitlik bir mukaddime, 15 bölüm ve 9 beyitlik ebced hesabıyla ilgili bir bölümden müteşekkil olan eser 1044 yılı Recep ayında (Aralık 1634-Ocak 1635), 12 günde tamamlanmıştır. Fedayî, *Tuhfe*'sini Arapların faydalanması ve Türk dilinin inceliklerini anlamaları için, Şahidî'nin Farsça-Türkçe manzum lûgati *Tuhfe-i Şahidî*'ye nazire olarak kaleme almıştır.²¹

İstedüm bir lugat idem bu fakîr

Lugat-i Şâhidî'ye ola nazîr

Ki Arablar da nef'ini göreler

Gavrine Türkî lisânun ireler

¹⁷ Yakar, bu bilgi için Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun *Gaziantep Meşahiri* adlı eserini referans gösteriyor (Yakar, age, s. 57).

¹⁸ Yapılan çalışmalar, Attar'a nisbet edilen bu eserin durumunu ihtilafı olarak bırakmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Şahinoğlu, *agm*, s. 97.

¹⁹ İbn Mehâsin, *age*, s. 74-75.

²⁰ Halil İbrahim Yakar tarafından Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde 6821 ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi nr. 3190'da bulunan iki nüsha üzerinden değerlendirme yazısı neşredilen *Tuhfe*'nin ilki otograf nüsha olmak üzere mezkûr çalışmada zikredilmeyen bazı nüshaları şunlardır: Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshanın *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands: Minor Collections*'a göre ketebe kaydından otograf kopya olduğu anlaşılmakta ancak eserin başında müstensih olarak Hasan Çelebi ismi yer almaktadır. Aslen Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences adlı kuruma ait olan Acad. 153 numaralı bu nüsha (s. 195-196) Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ne daimi surette ödünç olarak verilmiştir. Yakar'ın zikrettiği iki nüsha ile eserin, otograf nüshası haricinde Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdai Efendi nr. 1670/2'de, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümü nr. 3915 ve 10829'da, Milli Kütüphane Yz A 6251/1'de olmak üzere dört nüshası daha mevcuttur. Tarafımızca söz konusu nüshalarla ve metinle ilgili tafsilatlı bir çalışma hazırlanmaktadır.

²¹ Fedayî, *Tuhfe*, 22-23. beyitler.

Şair, *Tuhfe*'yi Arap çocuklar için vücuda getirdiğini ve talebelerin Türkçe öğrenmelerinin yanısıra vezin hususunda da bilgilenmelerini arzu ettiğini ifade eder:²²

Kodum anı şu resme mîzâna

Ki karîb ola fehm-i sıbyâna

Tâ ki Türki'ye oluban ârif

Vezn-i şî're hem olalar vâkıf

Dîvân

Dîvânının varlığına dair kaynaklarda bilgi olmasına rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla, şu ana kadar üzerinde çalışma yapılan bir divan mevcut değildir.²³ Bunun için kütüphanelerde mevcut olan Fedayî mahlaslı şairlere ait divanlar üzerine bir çalışma yapılabileceği düşünülmektedir.

'İşk-nâme

Ulaşabildiğimiz kadarıyla Fedayî'den bahseden kaynaklarda sadece İbn Mehâsin'in zikrettiği *'İşk-nâme* adlı Attar'a atfedilen *Mihr ü Müşterî* mesnevisinin tercümesi de bugüne kadar ortaya çıkmamıştır.

Mantık-ı Esrâr

Fedayî'nin *Tuhfe*'den sonra en bilinen eseri, Attar'ın *Mantuku't-tayr* adlı alegorik mesnevisini Türkçeye nazmen çevirdiği ve *Mantık-ı Esrâr* adını verdiği tercümesidir. Eserin adının pek çok çalışmada *Mantuku'l-Esrâr* olarak zikredilmesi ise Safer, 1274 / Eylül - Ekim 1857'de taşbaskısı usulüyle tab'edilen nüshaya *Mantuku'l-Esrâr* adının verilmiş olmasından ileri gelmektedir.²⁴ Oysa mütercim-şair eserinde iki yerde sarîh bir şekilde *Mantık-ı Esrâr* ibaresini zikretmektedir. Bunlardan ilkinde sanatlı bir kullanım mevzubahistir:²⁵

Ey Fedâyî sen dahi Attâr-vâr

Mantık-ı esrârı kıldun âşikâr

²² Fedayî, *Tuhfe*, 28-29. beyitler.

²³ Bugün İSAM Kütüphanesi'nde bulunan Safayhî Evrakı'nda, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Bölümü'ndeki 633 numaralı yazmanın Antepli Mehmed Fedâî'nin Türkçe divanı olduğu not edilmişse de bu yazma, bugüne kadar üç farklı teze konu edilmiş ve her bir çalışmada mevzubahis divanın farklı bir Fedayî'ye ait olduğu ileri sürülmüştür, bunlardan hiçbiri Antepli Fedayî Mehmed Dede değildir (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Urhan, "XVI. Yüzyıl Divan Şâiri Fedâyî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002; Bilal Çakıcı, "Fedâî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005; İsmet Şanlı, "Fidayî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının İncelenmesi: İnceleme Tenkitli Metin", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.).

²⁴ Matbu nüshanın tam adı şu şekildedir: *Mantuku't-Tayr-ı Hazret-i 'Attâr fi Tercemetinâ Mantuku'l-Esrâr*.

²⁵ 1634. beyit.

Ancak aşağıdaki beyitte Fedayî gayet sarîh bir şekilde eserin adını *Mantık-ı Esrâr* olarak tayin ve ilan etmektedir:²⁶

Çü[nki] kıldum hayr-ile itmâmını
Mantık-ı Esrâr kıldum nâmını

Aşağıdaki beyitte ifade ettiği üzere şair mesnevisini tercüme etmeye 1045 / 1635-35 yılında başlamıştır.²⁷

Eyledüm bin kırk beşinde ibtidâ
Hayr ile yâ Rab ki bula intihâ

Yine aynı sene içerisinde eserini tamamlamıştır:²⁸

Avn-i Hakk-ile kitâb oldı tamâm
Hicretün bin kırk bişinde ve 's-selâm

Eser 1045 / 1635-36'te tamamlandığı hâlde tespit ettiğimiz otograf kopyanın istinsah tarihi 9 Şevval 1047 / 24 Şubat 1638'dir.²⁹ Daha erken tarihli bir nüsha ortaya çıkarılmadığı müddetçe şairin 1045 / 1635-36 yılında müsvedde olarak tamamladığı eserini ancak 1047/1638'de tebyiz etme imkânı bulabildiğini düşünmek mümkündür.

Şair-mütercimim orijinal metnine göre *Mantık-ı Esrâr*, 274 bölüm ve 4611 beyitten müteşekkildir.³⁰ Ancak eser, kurgu ve takip edilen yöntem açısından değerlendirildiğinde başlıklardan altısının unutulmak suretiyle yazılmamış olduğu anlaşılmaktadır, unutulduğu kanaatine varılan başlıkların sayısı altıdır ve hepsi sayfa başına denk gelmektedir. Yalnız muhtemelen bu nüshadan kopya istinsah edenlerden biri, Fedayî bütün başlıkları kırmızı mürekkeple yazdığı hâlde, unutulan ilk başlığı siyah mürekkeple ilave etmiştir. Bu unutulan başlıklar da dâhil edildiğinde eserin 280 bölümden müteşekkil olduğunu söylemek gerekir. Fedayî, *Mantuku't-Tayr*'da ayrıca başlıklandırılmayan bazı kısımları müstakil bölümlere dönüştürmüş, her birine başlık eklemiş, nadir de olsa bölümler arasında takdim tehir yapmıştır.

Mantuku't-Tayr'da yer almayan ve "İ'tizâr fî nazmı kitâb" başlığını taşıyan bölümde (613-644. beyitler) Fedayî uzun ve hatalarla dolu bir yola girdiğini, yol gösterenin ya da yol

²⁶ 4438. beyit.

²⁷ 644. beyit.

²⁸ 4610. beyit.

²⁹ Kütüphanedeki kayda göre bu nüsha, asıl adı Oskar Rescher olan meşhur mühtedi Alman şarkiyatçı Osman Reşer (1883-1972)'in 1925-1931 yılları arasında İstanbul'da temin ettiği Arapça, Farsça ve Türkçe 301 yazma eser arasında yer almaktadır.

³⁰ Şimşek'in tespit ettiği metne göre 4 beyit daha fazladır, Şimşek'te 2118, 3124, 4299. beyitler ile 3858. beytin ikinci mısraı ve 3859. beytin ilk mısraı yer almamaktadır. Şimşek'te yer alıp otograf nüshada mevcut olmayan beyit yoktur. Şimşek'in tespit ettiği nüshada son beyit 4609 numara olarak görünüyorsa da bu durum dizgi hatasından kaynaklanmaktadır. Eserin otograf nüshasında 4611, Şimşek'in tespit ettiği nüshada 4607 beyit mevcuttur.

arkadaşının olmadığı bu yolun sadece engellerle dolu olduğunu, kendisinin zayıf, hasta ve çaresiz olduğunu ifade ederek Yaratıcı'dan istimdad dilemektedir. Zor ve acayip bir işe heveslendiğini, Attar'ın kuşdiliyle bir hikâye söylediğini ve *Mantıku't-Tayr* adını verdiği bu eseriyle sevap işleyip zahmet çekerek hayra girdiğini söylemekte, bu eserinde Yaratıcı'nın zâtını, sıfat ve işlerini güzel bir şekilde anlattığını, tarikat ve süluk ahvalini, salikin hâllerini açıklayarak gizli hazine sırlarını ifşa ettiğini, ancak bu kadar kıymetli bir eserin Farsça söylenmiş olması sebebiyle anlaşılmasının zor olduğunu, kendisinin de Mevlevilik yolunda ilerleyerek *Mesnevi*'yi okuduğunu ve ilme'l-yakîn mertebesine ulaştığını, Attar'ın kitabı sayesinde Allah'ın yardımıyla can gözünün açıldığını ve hakikati gördüğünü, Farsça bilmeyen dost ve yoldaşlarına da görüp işittiği hakikati anlatabilmek için Türkçe bir nüsha kaleme aldığını ve esere 1045 / 1635-36 yılında başladığını bildirir.

Mantıku't-Tayr'da yer almayan hâtime bölümünde (4422 - 4440. beyitler) ise Fedayî tüm söylenmesi gerekenleri söylediğini, artık gerisinin akıl sahiplerinin izânıyla alakalı olduğunu ifade ettikten sonra sözlerinin anlaşılmayacağını, âlem halkının uykuda olduğunu, söylediğinin beyhude olduğunu, inci değerindeki sözlerinin zerre denli kıymetinin olmadığını, âlemi doyurmasına rağmen kendisinin sofradan aç kalktığını, kendisinin aynası Attar olan bir papağan olduğunu, *Mantıku't-Tayr*'ı anlaşılın diye Türkçeye tercüme ettiğini, gücü yettiği ölçüde yorumladığını, adını *Mantik-ı Esrâr* koyduğunu, hırs sahibi olmadığı için eseri kimseye arz etmediğini, beklentisinin sadece dua olduğunu söylemektedir.

Eserin bugüne kadar dokuz yazma ve biri matbu olmak üzere on farklı nüshası tespit edilebilmiştir.³¹ Yazma nüshaların dördü Şimşek tarafından tez aşamasında tespit edilmiş ve bu dört nüshadan hareketle tenkitli metin oluşturulmuştur.³² Şimşek tarafından tespit edilen nüshalardan ikisi Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Türkçe mesneviler üzerine değerli bir çalışma hazırlayan Örnek'in de *Mantik-ı Esrâr*'dan bahsederken tespit etmiş olduğu iki nüshadır.³³ Bunlar İzmir Kitaplığında 595 numara ve Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'nda 3458 numara ile kayıtlı nüshalardır. Şimşek ayrıca Milli Kütüphane'de Yz A 3341 numara ile kayıtlı nüsha ve Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'nde 11838 numarada kayıtlı nüshayı da tespit etmiş ve çalışmasında bu nüshaları da ele almıştır.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, *Mantik-ı Esrâr*'ın daha önce tespit edilen bu dört nüshasına ilaveten beş nüshaya daha rastladık. Bunlardan ilki Süleymaniye Kütüphanesi'nde Şimşek'in ve Örnek'in tespit ettiği iki nüsha haricinde Galata Mevlevihanesi bölümünde

³¹ Bu nüshalarla ilgili geniş tavsif ve değerlendirme, planladığımız *Mantik-ı Esrâr* neşrinde yer alacaktır.

³² Şimşek, *age*.

³³ Mustafa Şahidi Örnek, "Süleymaniye Kütüphanesi Türkçe Mesnevi Yazmaları Kataloğu", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1974, s. 118-119.

bulunan nüshadır. 218 numaralı ve rik'a hatla yazılmış bu nüshanın ketebe kaydına göre eserin matbu nüshasından istinsah edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ayrıca *Mantık-ı Esrâr*'ın Sadberk Hanım Müzesi, Hüseyin Kocabaş Yazmaları, 431 numarada, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü'nde TY 767 numarada, Mısır Milli Kütüphanesi, Tasavvufi Türkî Talât Bölümü'nde 48 numarada ve Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi'nde Cod. Turc. 084 numarada (Universitätsbibliothek Leipzig, Cod.Turc.84) birer yazma nüshasını daha tespit ettik. Bu nüshalardan en değerlisi hiç şüphesiz şair-mütercim el yazısıyla vücuda getirilen ve muhtemelen eserin orijinal nüshası olan Leipzig nüshasıdır. Eser filigranlı Avrupa kâğıdına siyah mürekkeple yazılmıştır. Söz başları kırmızıdır. 124 varaktan müteşekkildir. Dış ebadı 19,6 X 11,6 cm, iç ebadı 15,8 X 7,3 cm'dir. Her sahifede 20 satır mevcuttur. Nüsha tamdır, herhangi bir yerde varak eksiği veya zarar görmüş bir yazı alanı yoktur. Nestalik hatla yazılmıştır, şemseli kahverengi deri cilde sahiptir. Ketebe kaydı şu şekildedir:

Temmete'l-kitâb bi-avni'l-Meliki'l-Vehhâb alâ yedi'l-fakîr el-hakîr ilâ lutfi'l-Kadîr ad'afu'l-ibâd ed-Dervîş Fedâyî el-Mevlevî el-mütercimi hâzihi-'n-nüşati'l-mübâreke fî nehâri'l-ehad bâ tis'a şehri-'ş-Şevvâl Sene 1047

Mantık-ı Esrâr'ın 1274 / 1857 yılında tab'edilen matbu nüshası ise 1065 senesi Rebiülahir'inin son günlerinde (Şubat-Mart 1065) Yusuf ibn Ali tarafından istinsah edilen nüshanın taşbaskısıdır, taşbaskı kaydını ise Mehmed Ali el-Vasfî yazmıştır. Bu kayda göre nüsha, Çırçır'da Necib Efendi'nin taşbaskı tezgâhında 1274 yılı Safer ayında (Eylül-Ekim 1857) tab'edilmiştir.³⁴ Toska ve Burçoğlu Kuran'ın makalelerinde kaynak olarak gösterdikleri Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba'da 249 numara ile kayıtlı eser ise yazma değildir, aslında tercümenin matbu nüshasıdır.

Süleymaniye'deki nüshalardan biri olan ve Ramazan 1077 / Şubat - Mart 1667'de istinsahı tamamlanan Hacı Mahmud Efendi, 3458 numaralı nüshanın yazısı ile tespit ettiğimiz otograf nüshanın bazı sahifelerine alınmış notlardaki el yazısı benzerlik göstermektedir. Muhtemelen bu nüshanın müstensihî, otograf kopyayı görmüştür.

Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'ndaki nüsha oldukça dikkat çekici hususiyettedir. 1051 / 1641 - 42'de istinsahı tamamlanan nüshada müstensih neredeyse eseri gözden geçirerek yeniden kaleme almış gibidir. Millî Kütüphane nüshası her ne kadar baştan önemli sayıda varak eksiği olsa da Kocabaş nüshası ile olan ilişkisi açısından dikkate değerdir. Millî Kütüphane nüshasında istinsah tarihi olmadığından hangisinin daha erken istinsah edildiğini bilemiyoruz ancak

³⁴ Fedâyî, *Mantıku'l-Esrâr*, İstanbul: Necib Efendi Taşbaskı Tezgâhı, 1274, s. 226.

Kocabaş nüshası ile Millî Kütüphane nüshası, taşıdıkları benzerlik açısından ya biri diğerinden kopya edilmiş olmalıdır veya bu iki nüsha aynı koldan gelmektedirler. Yaptığımız çalışmada Kocabaş nüshasında ardışık iki varağın kopuk olduğunu tespit ettik, ancak yukarıda ifade edildiği gibi Millî Kütüphane nüshasıyla oldukça benzer olması sebebiyle Millî Kütüphane nüshasıyla otograf nüshanın ilgili kısımları arasında yaptığımız mukayesede bu iki varakta Millî Kütüphane nüshasında iki beyitlik eklemenin söz konusu olduğunu gördük. Dolayısıyla varaklar kopmamış olsaydı Kocabaş nüshasının 4627 beyit ihtiva ettiğini yani bu nüshada müstensihin, metne 29 beyit ilave ettiğini söyleyebilecektik. 29 beyit ilave etmiş olmasına karşın müstensih 13 beyti metinden çıkarmış, ayrıca çok sayıda beyitte metne müdahale, bazen mısraları yeniden kurma, çoğu zaman kelimenin muadilini, eş anlamlısını kullanma gibi dikkat çekici müdahalelerde bulunmuştur. Şairin hayatta olduğu bir tarihte yapılan bu müdahaleler akla bunların Fedayî'nin mi tercihi olduğu sorusunu getirirse de müstensihin bazı yerlerde kelimeleri okuyamamaktan kaynaklanan hatalar yapmış olması bu yönde düşünmeye mâni olmaktadır.

Şimşek'in çalışmasında esas nüsha olarak tespit ettiği Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Kitaplığı 595 numarada kayıtlı nüsha hakikaten eldeki nüshalar arasında otograf nüshaya en yakın olanıdır. Bu nüsha ile Kocabaş nüshasının yazısı oldukça benzerdir. Her ikisinin de müstensihinin adı Hasan'dır. Ve otograf nüsha ile bu iki nüsha mukayese edildiğinde şu tespit ortaya çıkmaktadır: 1051 / 1641 - 42'de metni neredeyse yeni baştan yazan müstensih ile Muharrem 1054 / Mart-Nisan 1644'te eserin aslına mümkün merteye sadık kalan müstensih aynı kişi olabilir. Olmasa dâhi iki müstensih, bu iki nüshayı otograf nüshadan değil, ona oldukça benzeyen bir başka nüshadan istinsah etmiştir. Zira kronolojik olarak ikinci nüshada eserin aslından nadiren uzaklaşan imla / kelime farklılıkları, ilk istinsah edilen ve eserin aslına pek çok yerde müdahalede bulunulan nüsha ile çoğu yerde örtüşmektedir. İzmir Kitaplığı nüshasında 1a'da yer alan ketebe kaydında söz konusu nüshanın Mehmed bin Kâsım'ın nüshasından istinsah edildiği muharrerdir. Her ne kadar Kocabaş nüshasında eserin aslından uzaklaşan pek çok müdahale mevzu bahis olsa da Kocabaş nüshası da Mehmed bin Kâsım'ın nüshasının kolundan geliyor olmalıdır. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 767 numara ile kayıtlı olan ve istinsahı, 15 Receb 1065 / 21 Mayıs 1655'te tamamlanan 130 varaklık nüshanın da, yapılan mukayese neticesinde, bu İzmir Kitaplığı nüshası ve Kocabaş nüshası ile aynı koldan geldiği anlaşılmaktadır. Milli Kütüphane nüshası ise benzerlik açısından sadece Kocabaş nüshası ile aynı koldan gelmektedir.

Netice itibariyle eserin matbu nüshası ile dokuz yazma nüshanın Mısır Millî Kütüphanesi nüshası hariç ulaşılabilen sekizinden hareket ederek yapılabilecek olan tespit şudur: Bütün nüshalar eldeki otograf nüshadan doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan

istinsahlardır, bazı kelimelerin imlâlarındaki problemler, bazı yerlerde görülen vezin veya kafiye hataları, nüshalarda kendini göstermektedir. Bazı nüshalarda hatalar zaman zaman düzeltilse de hiçbir nüshada, otograf nüshada karşılaşılan teknik hataların tamamının düzeltildiği görülememiştir. Bu durum, eldeki otograf nüshanın, eserin orijinal nüshası olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

Bugüne kadar *Mantıku't-Tayr*'ın Türkçe tercümeleleri veya benzerleri üzerine pek çok çalışma / değerlendirme yapılmış³⁵ olması sebebiyle bu yazıda *Mantık-ı Esrâr*'ın *Mantıku't-Tayr* ile bu yöndeki ilişkisi üzerinde fazlaca durulmayacaktır.³⁶ *Mantıku't-Tayr*'ın Gülşehrî tarafından *Mantıku't-Tayr*, Ali Şir Nevayî tarafından *Lisanü't-Tayr*, Za'îfî tarafından *Gülşen-i Sî-murg*, Kadı-zâde Şeyh Mehmed tarafından *İnşirahü's-Sadr* ve nihayet Fedayî Mehmed Dede tarafından *Mantık-ı Esrâr* adlarıyla yapılan manzum çevirileri üzerine bir inceleme neşreden merhum Dilçin Fedayî'nin eserinin bugün bilinen nüshaları arasında en eksik nüshası olan ve orijinalden en çok uzaklaşan iki nüshadan biri olan Millî Kütüphanedeki Yz A 3341 numaralı nüshadan istifade etmiştir.³⁷ Bu nüsha baştan 818 beyit eksiktir.

Mantıku't-Tayr'ın Türkçe tercümeleleri üzerine bir makale neşreden Albayrak Sak, Zaifî'nin *Gülşen-i Sîmurg*, Kadıoğlu Şeyh Mehmed'in *İnşirâhu's-Sadr* ve Fedayî'nin *Mantık-ı Esrâr* adlı eserlerini tercüme; Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*, İranlı Şemsî'nin *Deh Murg*, Ârifî'nin *Ravzatu't-Tevhid*, Şemseddin Sivasî'nin *Gülşen-âbâd* adlı eserlerini özgün (telif), Ali Şir Nevayî'nin *Lisanü't-Tayr* adlı eserini ise nazire olarak tanımlamaktadır.³⁸ Gölpınarlı ise kendisinin hazırladığı *Mantıku't-Tayr* tercümesinin önsözünde, *Mantıku't-Tayr*'ın Türkçeye tek bir çevirisinin olduğunu iddia etmekte ve bunun da Fedayî'nin tercümesi olduğunu söylemektedir.³⁹ Bu, irdelenmesi gereken bir husustur. Zira *Mantıku't-Tayr*'ın Gölpınarlı tarafından hazırlanan tercümesi esas alındığında *Mantıku't-Tayr*'da eserin baş taraflarında yer alan kuşların konuşmalarından şahinin konuşması (674-678. beyitler), “Melekle sofi ve sofinin varlığından geçmesi” hikâyesi (2144-2177. beyitler), “Akli kıt adamla derviş” hikâyesi (2273-2284. beyitler), “Hocasının cariyesine âşık olan talebe” hikâyesi (2322-2372. beyitler), “Şeyh Bısrî'ye ait” hikâye (2518-2546. beyitler), “Bir meczubun ölümü” hikâyesi (2547-2553. beyitler), “İsa'ya ait” hikâye (2554-2556. beyitler), “Halil Peygamber'e ait” hikâye (2557-2573.

³⁵ Bu çalışmalar için bkz. Ferideddin-i Attar, *age*; Dilçin, “Matnıku't-tayr'ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 36, s. 1-2, (1993): 35-52; Şimşek, *age*; Külekçi, *age*, c. 1, s. 295; Toska-Burçoğlu Kuran, *agm*; Sak Albayrak, *agm*; Berrin Uyar Akalın, “The Poets Who Wrote and Translated *Mantıku't-Tayr* in Turkish Literature”, *International Journal of Central Asian Studies*, c. 10, s. 1, (2005): 167-179.

³⁶ Neşretmek üzere olduğumuz *Mantık-ı Esrâr* metni ortaya konduktan sonra *Mantıku't-Tayr* ile *Mantık-ı Esrâr* arasında bu yönde daha sağlıklı çalışmalar yapılabileceği kanaatindeyiz.

³⁷ Cem Dilçin, *agm*.

³⁸ Sak Albayrak, *agm*, s. 662.

³⁹ Ferideddin-i Attar, *age*, c. 1, s. xii-xiii.

beyitler), “Bir garibin vezirliği” hikâyesi (2574-2587. beyitler), “Birisinin rüyası” hikâyesi (2588-2611. beyitler), “İsa’ya ait” hikâye (2612-2617. beyitler), “Eyaz’a ait” hikâye (2710-2719. beyitler), “Yarasaya ait” hikâye (2890-2915. beyitler), “Âdem’e ait” hikâye (3171-3176. beyitler), “Şibli’ye ait” hikâye (3738-3771. beyitler), “Birinin ağlayışı” hikâyesi (4283-4305. beyitler), “Hallâc’a ait” hikâye (4580-4587. beyitler), Kitabın bitimi (4772-4824. beyitler), “Sükûtun değeri” hikâyesi (4825-4841. beyitler), “İskender’e ait” hikâye (4842-4864. beyitler), “Bir dervişin Tanrı erlerini anışı” hikâyesi (4865-4901. beyitler), “Bir dervişin vasiyeti” hikâyesi (4902-4919. beyitler), “Bir temiz kişinin sözleri” hikâyesi (4920-4931. beyitler), “Şibli” hikâyesi (4932-4949. beyitler), “Melekler” hikâyesi (4950-4966. beyitler), “Ebu Saîd” hikâyesi (4967-4977. beyitler), “Mahşer günü” hikâyesi (4978-4985. beyitler), “Nizamülmülk” hikâyesi (4986-4994. beyitler), “Süleyman” hikâyesi (4995-5003. beyitler) ve “Ebu Saîd” hikâyesi (5004-5013. beyitler) *Mantık-ı Esrâr*’da yer almaz. Eserin bitimindeki hâtime kısmının ise *Mantık-ı Esrâr*’da muhtevası değiştirilmiştir. Attar’ın metnindeki 28 hikâye, şahin kuşu ile ilgili bölüm ve “Kitabın bitimi” bölümleri olmak üzere toplam 30 bölüm *Mantık-ı Esrâr*’da başlık veya muhteva olarak yer almamıştır.⁴⁰ Bu 30 bölüm toplamda 551 beyittir. Yani *Mantıku’t-Tayr*’ın 551 beyti Fedayî tarafından hiç tercüme edilmemiştir. Gölpınarlı’nın tercümesi 5029 beyitten müteşekkil olduğuna göre Fedayî’nin çevirisinde takriben onda birlik bir eksiklikten söz edilebilir ki bu kayda değer bir orandır. Bu bilgi Gölpınarlı ve sonraki yıllarda bu konu üzerinde çalışanların genellikle ittifakla belirttikleri gibi *Mantık-ı Esrâr*’ı tam bir tercüme sayma hükmünü de gözden geçirmeyi gerektirebilir.⁴¹

Bu eksikliklere mukabil *Mantık-ı Esrâr*’da bulunan iki hikâye ile eseri tercüme ediş sebebini anlattığı bölüm ve hâtime bölümleri *Mantıku’t-tayr*’da yer almamaktadır. *Mantıku’t-Tayr*’da yer almayan kısımlar, faydalı olacağı düşünülerek aşağıya alıntılanmıştır:

İ’tizâr fî nazmı kitâb (613-644. beyitler)

<i>Yâ ilâhî eyledüm azm-i sefer</i>	<i>Bir yola kim bes dirâz u pür hatar</i>
<i>Yokdur ol yolda ne reh-ber ne refîk</i>	<i>Berr ü bahr ü kûh u kuttâ’u’t-tarîk</i>
<i>Kalmış ol yolda çok esb-i râh-vâr</i>	<i>Ben za’îf ü haste vü zâr u nizâr</i>
<i>Sen ilâhî kul inâyet tut elüm</i>	<i>Reh-ber eyle lutfun âsân it yolum</i>
<i>Bir aceb düşvâr işe itdüm heves</i>	<i>Ya’ni kim Attâr ol şîrîn-nefes</i>
<i>Reh-rev-i irfân u kutbü’l-ârifîn</i>	<i>Rehber-i İslâm-ı zahru’l-âcizîn</i>

⁴⁰ Bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu farkın şahin kuşuyla ilgili kısımdan ve / veya 11 hikâyeden ibaret olduğu söylenmiştir (*Bk. Şimşek, age, s. 15-20; Külekçi, age, c. 1, s. 295; Sak Albayrak, agm, s. 662*). Uyar Akalın ise sayı vermeden eserin sonundaki bazı hikâyelerin tercüme eklenmediğini ve hâtime kısmının eklendiğini ifade etmektedir (*bk. agm, s. 177*)

⁴¹ Ferideddin-i Attar, *age, c. 1, s. xii-xiii*; Şimşek, *age, s. 16*; Külekçi, *age, s. 295*; Sak Albayrak, *agm, s. 662*; Uyar Akalın, *agm, s. 177*.

Sâhib-i temkîn-i irfân u vakâr
 Ârif-i esrâr-ı Rabbânî'dür ol
 Ol ki anun künyeti Attâr ola
 Ben ne hâcet kim anı ta'rîf idem
 Cümle âlem hep bunu bilür ayân
 Söz muhassal ol şeh-i âlî-makâm
 Kuş diliyle bir hikâyet eylemiş
 Bes sevâb idüp aceb hayr eylemiş
 Hayra girmiş gerçi çekmiş zahmeti
 Hak te'âlânun münezzeh zâtını
 Bir güzel vech ile ta'bir eylemiş
 Hem tarikatle sülûk ahvâlini
 Koymamış bir nesne hep kılmış beyân
 Lîk ol meydân-ı nazmun fârisi
 Kuş dilin Fârsî diliyle söylemek
 Bu fakîr haste-i mecrûhü'l-fu'âd
 Eyledüm seyr-i sülûk-ı Mevlevî
 Çünkü oldum her birinden hûşe-çîn
 Bu kitâb-ı pür dîr-i şeh-vârdan
 Hak mu'în oldu açıldı cân gözi
 İstedüm kim yârime yoldaşıma
 Gördüğüm işitdiğimi söyleyem
 Ben dahi bir nüsha tahrîr eyledüm
 Tâ ki şâyed nâzır olanlar ana
 Hicretinden Hazret-i Peygam-ber'ün
 Eyledüm bin kırk beşinde ibtidâ

Tîb-i enfâsıdurur anber-nisâr
 Mülk-i tahkîkün Süleymân'idur ol
 Tib-i enfâsıyla hep âlem tola
 Kendü cehlüm âleme tavsîf idem
 Bûy-ı ışk u müşk çün olmaz nihân
 Eylemiş bir nüsha-i müşkîn hitâm
 Ma'nî-i tahkîki tahkîk eylemiş
 Nâm-ı pâkin Mantıku't-Tayr eylemiş
 Rûhuna ola Hudâ'nun rahmeti
 Hem sıfât u cümle-i âyâtını
 Tâlibi irşâda tedbîr eylemiş
 Sâlikün ol yolda kıl ü kâlini
 Genc-i mahfî sırrını itmiş ayân
 Lafzını kılmış zebân-ı Fârisî
 Olur ammâ güç olur fehm eylemek
 Eyleyüp bir dem bu ilme ictihâd
 Okudum geh Mesnevî geh ma'nevî
 Tâ ki buldum hürmen-i ilme'l-yakîn
 Ya'nî enfâs-ı hoş-ı Attâr'dan
 Tâ görindi aynüme ma'nî yüzi
 Fârisî fehm itmeyen kardaşıma
 Anı ma'nîden haber-dâr eyleyem
 Türkî dilde anı ta'bir eyledüm
 Bu fakîri bir du'âyile ana
 Ya'nî kim iki cihânda serverün
 Hayr ile yâ Rab ki bula intihâ

Hikâyet bi't-temsîl (1940-1954. beyitler)

Şok karanu gice kim mânend-i zâg
 Bes anun ardınca bâdı gönderür
 Bes tutar ol tıflı vü eyler itâb
 Hikmetine aklı yitmez kimsenün
 Cümle ger ma'sûm olaydı hâs u âm
 Rûz u şeb buyidi pür kâr ey püser
 Hep senün-çün tâ'at-i rûhâniyân
 Sen sana kılma hakâretle nazar
 Cismün oldu cüz' ü cânun oldu kül

Gönderür bir tıfl elinde bir çerâg
 Varup ardından çerâğı söndürür
 Niye söndürdün diyü eyler hitâb
 Meşşîti sözün işitmez kimsenün
 Hikmeti ma'lûm olunmazdı tamâm
 Hep senün-çün oldu der-kâr ey püser
 Huld u düzeh kahr u lutfundan beyân
 Çünkü sensin ins ü cînden mu'teber
 Acz ile sen kendün itme ayn-ı zül

Çünkü cüz 'ün külle irdi oldu fâş
 Ten cüdâ sanma ki cândan cüzvdür
 Hâric-i a 'dâddur râh-ı ehad
 Zâhir oldukda kamunun rif'ati
 Bu kadar bin bin melâyik tâ'ati
 Cümlesin rûz-ı cezâda Kird-gâr

Câna irdün cümle uzvun oldu fâş
 Cânı ayrı bilme dilden uzvdur
 Dimek olmaz cüz' yâ kül tâ ebed
 Hep senün-çün biçdiler bu hil'ati
 Hep senün-çündür kamunun hizmeti
 Hep senün-çün eyleyiserdür nisâr

Hikâyet-i İskender (3638-3665. beytiler)

Çün Sikender azm-i seyrân eyledi
 Zulmet içinde giderken nâ-gehân
 Cümle sahrâ ser-be-ser yek-reng idi
 Didi İskender ki ey kavm-i sipâh
 Uş-bu sahrâda olan taşlar ki var
 Gaflet itmen sözime âgâh olun
 Çün bu sır sonra nümâyân olısar
 Her kim alur nâdim olur ey ahî
 Almayan hod aldı tohm-ı hasreti
 Ol ki şekki var idi İskender'e
 Didi kim heyhât bu ne ihtimâl
 Bu ne sözdür senge dir kim la'ldür
 Cahd u inkâr eyleyüp oldu revân
 Her kim ol İskender'e mir'ât idi
 Eyledi İskender'ün sözin kabûl
 Geçdi zulmetden çün oldu nâ-gehân
 Gördiler hep la'l imiş ol taşlar
 Alan iderdi çeküp derd ü melâl
 Almayan hod dir idi vâ hasretâ
 Bilmedüm hayfâ ki kadr-i gevheri
 Kâş bir mikdâr alaydum ol-zamân
 Mâlik olurdum bir iki gevhere
 Bu cihân u ol cihân hep cândadur
 Uş-bu dünyâ zulmetinde rûz u şeb
 Geçdüin-ise bu karanu âlemi
 Ola tahkîke bedel uş-bu mecâz
 Dâm-ı râh oldıysa bu dünyâ sana
 Hem-dem olsa ger sana cû' u seher

Tâ ki kasd-ı âb-ı hayvân eyledi
 İrdiler bir vâdîye asker hemân
 Lîk her bir vâdîsi pür seng idi
 Eyleyenler devlet için azm-i râh
 Taş sanman cümle la'l-i âb-dâr
 Mümkün oldukca bu taşlardan alun
 Alan almayan peşimân olısar
 Kim ziyâde niçün almadum dahi
 K'ey dirîgâ bilmedüm bu fursatı
 Almadı inanmadı ol sözlere
 Kim kamu gevher ola seng ü rimâl
 Bes bu söz bir bâz-güne lagldür
 Oldı hem desti tehî hem haste cân
 Nür-ı sırrına dili mişkât idi
 Kâdir oldukca o taşdan aldı ol
 Seng gevherden güher taşdan ayân
 Dökdiler hasretle gözden yaşlar
 Kim niçün toldurmadum hurc u çuval
 Öz elümle eyledüm sehv ü hatâ
 Eyledüm tekzib hem İskender'i
 Tâ ki şimdi eyleyedyüm imtîhân
 Olmaz idüm âsî hem İskender'e
 Peyk-i cân dilde vü dil pinhândadur
 Gevher-i ilm-i latîfi kıl taleb
 Buldun anda cây-ı hâs-ı âdemi
 Her nefesde feth ola sad güne râz
 Vay yüz bin vay vâveylâ sana
 Zâhir ola bu taleb sende meger

Kıl taleb tâ kim taleb hem mahv ola

Ekl-i rûz [u] h^vâb-ı şeb hem mahv ola

Hâtîme-i kelâm der-hasb-i hâl (4422-4440. beyitler)

*Hamdü li'llâh irdi söz pâyânına
Dinmedük işitmedük söz kalmadı*

*Ehl-i fehmin kaldı söz iz'ânına
Söylemekden nesne hâsıl olmadı*

Ehl-i hâle hâcet olmaz hiç kâl

Ehl-i kâl olan degüldür ehl-i hâl

Hisse-i merdân-ı râh oldı amel

Hissemüz söz oldı ol hem bî-mahal

Ol ki âmildür olur dâyim hamûş

Ol ki gâfildür kılır cûş u hurûş

Halk-ı âlem ser-be-ser uyhudadır

Söyledigüm dem-be-dem beyhûdedür

Merdüm-i âlem kamu bî-gânedür

Yanlarında ne disen efsânedür

Halka h^vâb olur füzûn efsâneden

Lîk togrı söz gelür dîvâneden

Ben ki saçdum bunca dürr-i kıymeti

Yokdurur bir zerre denlü kıymeti

Süf're çekdüm âleme virdüm revâc

Lîk cıkıdum kendüm ol meclisden ac

Lîk kılsañ ayn-i dikkatle nazar

Maksadum bundan degül nef' ü zarar

Dimezem ilm ü kemâlüm var benüm

Tercümânem bes makâlüm var benüm

Tâtîyem gerçi tekellüm eylerem

Lîk kendüm bilmezem ne söylerem

Cümle güftârum dürr-i şeh-vârdur

Âyinem çün hazret-i Attâr'dur

Mantuku't-Tayr'ını itdüm terceme

Tâ ola âsân lisân-ı merdüme

Türkî dilde anı ta'bir eyledüm

Kudretüm yitdükce tefsîr eyledüm

Çü[nki] kıldum hayr ile itmâmını

Mantık-ı Esrâr kıldum nâmını

Ehl-i şöret meslegine gitmedüm

Kimse nâmına mu'anven itmedüm

Çünkü yokdur bende hırs u tam'-ı hâm

Kasdum ancak bir du'âdur ve's-selâm

Bu durumda Gölpınarlı'nın tercümesinde ortaya çıkan metin 5029 beyit, Fedayî tercümesi ise 4611 beyit iken Attar'ın metninde yer almayan 4 bölüm Fedayî tarafından tercüme eklenmiştir ki bu eklemeler toplamda 95 beyittir. Bunlardan ikisinin sebebi çok açıktır, ilki, Fedayî'nin eseri tercüme etmesinin gerekçelerini izah ettiği bölümdür. Hâtîme'de bu açıdan bakıldığında oldukça yerinde bir eklemedir. Ancak metne Fedayî tarafından dâhil edilen elinde çıra tutan çocuk hikâyesi ile İskender hikâyesinin durumu ayrıca ele alınıp değerlendirilmelidir. Son olarak Fedayî'nin, *Mantuku't-Tayr*'ın 4478 beyitlik kısmını 4516 beyit olarak tercüme ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Trablusşam Mevlevihanesi'nde çok sevilen ve hürmet edilen bir zât olduğu anlaşılan Fedayî Mehmed Dede'nin oldukça fasih ve tatlı bir üslûpla kaleme aldığı *Mantuku't-Tayr* tercümesinin otograf nüshasının gün ışığına çıkması ve bu sayede eserin aslının neşrinin mümkün hâle gelmesi kanaatimizce Türk edebiyatı, mesnevi türü, tercüme faaliyetleri, Anadolu dışında Türk edebiyatının seyri ve tesiri açısından oldukça değerlidir. Kısa bir değerlendirme ile

2017 senesi içinde neşretmeyi planladığımız *Mantık-ı Esrâr* adlı *Mantuku't-Tayr* tercümesinin araştırmacıların ilgisine mazhar olacağı ve özellikle karşılaştırmalı edebiyat sahası için müspet bir katkı oluşturacağını düşünmekteyiz.

Eserin, bu çalışma öncesinde ve bu çalışma esnasında tespit edilebilen dokuz yazma nüshasından başka nüshalarının olması kuvvetle muhtemeldir, ancak tercümenin otograf nüshasının elde olması ve metnin bu nüsha esas alınarak tespit edilecek olması sebebiyle bu alanda daha ziyade araştırma yapma ihtiyacı hissedilmemiştir.

Fedayî'nin edebî kimliğinin tam olarak ortaya konabilmesi için ise öncelikle divanının metninin tespit edilmesi, pek çok nüshası bulunan ve Fedayî'nin hayatına dair kıymetli bilgiler ihtiva eden *Tuhfe-i Fedayî*'nin metin tespitinin yapılp ilim dünyasına kazandırılması ve *İşk-nâme* adlı tercümesinin mevcut olup olmadığı üzerinde de durulması gerekmektedir.

Kaynaklar

- ALBAYRAK S. V. (2012). Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Bu Gelenekte *Mantuku't-Tayr* Tercümeleri. *Turkish Studies*. 7(4), 655-669.
- BAKAR, İ. (2001). *Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi Hüseyin Kocabaş Yazmaları Kataloğu*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi.
- ÇAKICI, B. (2005). *Fedaî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DİLÇİN, C. (1993). *Matnuku't-Tayr'ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 36(1-2), 35-52.
- FEDAYÎ MEHMED DEDE. *Mantık-ı Esrâr*. yazma eser. Universitätsbibliothek Leipzig, Cod.Turc.84
- _____. *Mantuku't-Tayr-ı Hazret-i 'Attâr fî Tercemetinâ Mantuku'l-Esrâr*. İstanbul: Necib Efendi Taşbaskı Tezgâhı, 1274
- _____. *Tuhfe-i Fedayî*. yazma eser. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bl, nr. 3190.
- FERİDEDDİN-İ ATTAR. (1990-1991). *Mantık al-Tayr*. (çev. Abdülbaki Gölpınarlı). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- GLASSEN, E. (1996). Trablusşam Mevlevihanesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. s. 2: II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihâneler Kongresi, 14-15 Aralık 1993, (Tebliğler). 27-29.
- İBN MEHÂSİN. (1981). *el-Menâzil el-Mehâsiniyye fî'r-Rihlet et-Trablusiyye*. ed. Muhammad Adnan Al-Bakhit. Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde.
- DE JONG, F. (1994). The Takîya of the Mawlawiyya in Tripolis. *Osmanlı Araştırmaları*. c. XIV.: 94-100.
- KAYABAŞI, B. (1997). *Kaf-zâde Fâ'izi'nin Zübdetü'l-Eş'ârı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÜÇÜK, S. (2003). *Mevleviliğin Son Yüzyılı*. İstanbul: Simurg.

- KÜLEKÇİ, N. (1999). *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*. c. 1. Erzurum: Aktif Yayın Dağıtım.
- LEVEND, A. S. (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi*. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖRNEK, M. Ş. (1974). *Süleymaniye Kütüphanesi Türkçe Mesnevi Yazmaları Kataloğu*. Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
- SCHMIDT, J. (2012). *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands: Minor Collections*. Leiden: Brill.
- SÜLEYMAN, S. (2000). Müstakim-zâde. *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Neseb ve'l-Küna ve'l-Elkab*. Tıpkıbasım. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ŞAHİNOĞLU, M. N. (1991). Attâr, Ferîdüddin. *İslam Ansiklopedisi*. 4. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 95-98.
- ŞANLI, İ. (2003). *Fidayi, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının İncelenmesi: İnceleme Tenkitli Metin*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİMŞEK, T. (1993). *Fedayi Dede, Mantık-ı Esrâr: Tenkidli Metin-İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOSKA, Z. ve NEDRET, B. K. (1996). Ferideddin-i Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ının 14, 16, 17. ve 20. Yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları. *Journal of Turkish Studies*, In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı.
- TUMAN, N. (2001). *Tuhfe-i Nâ'ilî*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ. (1979). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- URHAN, M. (2002). *XVI. Yüzyıl Divan Şairi Fedâyî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UYAR AKALIN, B. (2005). The Poets Who Wrote and Translated *Mantıku't-Tayr* in Turkish Literature". *International Journal of Central Asian Studies*, 10(1), 167-179.
- YAKAR, H. İ. (2013). *Antepli Divan Şairleri*. Gaziantep: Yaşar Cevizli Mağazaları.
- _____ (2007). Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî. *Turkish Studies*, 2(4), 1015-1025.